

«ΟΙΟΝΕΙ» ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ
(Με αφορμή τις αποφάσεις ΟλομΑΠ 25/2008 και ΑΠ 1603/2006)*

Κωνσταντίνος Δ. Παναγόπουλος
Αν. Καθηγητής του Αστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή ΔΠΘ

I. Εισαγωγή

α. Η ικανότητα δικαίου, δηλαδή η ικανότητα να είναι κανείς φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (υποκείμενο του δικαίου), είναι μια νομική ιδιότητα που απονέμεται από την έννομη τάξη¹ στον άνθρωπο (ΑΚ 34) και στα νομικά πρόσωπα (ΑΚ 61). Για να αντιδιαστέλλεται από αυτά ο άνθρωπος κατά νομική ορολογία χαρακτηρίζεται φυσικό πρόσωπο. Γενικά λοιπόν θεωρούνται ως υποκείμενα δικαίου τα «πρόσωπα», φυσικά και νομικά.

β. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ωστόσο, όπως εξηγείται στις επόμενες παραγράφους, επιβάλλεται να δεχθούμε ότι έχουν ικανότητα δικαίου (είναι υποκείμενα του δικαίου) και ορισμένες οντότητες κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές ή θρησκευτικές, στερούμενες νομικής προσωπικότητας (μη πρόσωπα).

Πρόκειται για τις περιπτώσεις εκείνες, όπου η έννομη τάξη αναγνωρίζει δικαιώματα ή επιβάλλει υποχρεώσεις σε μορφώματα με στοιχειωδώς αυτοτελή οντότητα, δίχως να τους προσδώσει όμως νομική προσωπικότητα, όπως στα αμοιβαία κεφάλαια ακίνητης περιουσίας², σε θρησκευτικές μη ελληνορθόδοξες κοινότητες και ιερούς ναούς³, στην επιχείρηση (υπό ορισμένη έννοια)⁴ και σε άλλα, όπως οι «Ειδικόι Λογαριασμοί»⁵ (ή «Ταμεία») δίχως νομική προσωπικότητα, που λειτουργούν ως ασφαλιστικοί οργανισμοί.

Μεταξύ αυτών των μορφωμάτων δίχως νομική προσωπικότητα συγκαταλέγονταν μέχρι πρό τινος και τα πολιτικά κόμματα⁶, που αναγορεύτηκαν νομικά πρό-

* Δημοσιεύονται παρακάτω στις σελ. 45 επ. και 49 επ. αντιστοίχως. Το κείμενο εδώ αποδίδει σύνοψη πορισμάτων μείζονος έργου (μονογραφίας) υπό έκδοση. Την εξαγωγή τούτης της συνόψεως υπάγورةσε αφενός η ανάγκη για επίκαιρο διάλογο με την δημοσιευόμενη νομολογία και αφετέρου η επιθυμία να ανταποκριθώ στο κάλεσμα συμβολής σε συλλογικό έργο με γενική θεματική τα νομικά πρόσωπα αφιερωμένο σε πανεπιστημιακό δάσκαλό μου, από όπου γίνεται εδώ προδημοσίευση.

1. Δηλαδή δεν είναι έμφυτη, δεν επιβάλλεται από τη φύση του πράγματος. (Πρβλ. *Σημαντήρα*, Γενικά Αρχαί 2η έκδ. ημίτομος Α' 1976 § 22 σελ. 197, *Georgakopoulos*, Die Gruendung der Aktiengesellschaft, zugl. Versuch eines Beitrags zur Lehre von der juristischen Person 1959. *Γεωργακόπουλο*, Εγχειρίδιο εμπορικού δικαίου τομ. 1 τευχ. 2 β' έκδοση 2002 σελ. 28 μικρά στοιχεία).

2. Παρακάτω III.

3. Παρακάτω IV.

4. Παρακάτω V.

5. Πρβλ. σχετικώς ΑΠ 1603/06 ΔΙΚΗ 38 (2007) σελ. 145 επ. με παρατηρήσεις *Κ. Μπέη*, κατά παραπομπή της οποίας εκδόθηκε η δημοσιευόμενη παρακάτω (σελ. 45 επ.) ΟλομΑΠ 25/2008.

6. Παρακάτω II.

σωπα από το νομοθέτη σχετικώς πρόσφατα, με το άρθρο 29 παρ. 6 του ν. 3023/02⁷.

Οι οντότητες αυτές μπορεί να συγκροτούνται από ενώσεις προσώπων⁸ ή να αποτελούν (και)⁹ περιουσιακό σύνολο¹⁰, αλλά και να συνίστανται σε μεμονωμένα περιουσιακά στοιχεία, όπως ο μη ελληνορθόδοξος ιερός ναός που μπορεί να έχει «στο όνομά του» κινητά ή ακίνητα¹¹ (αποκτώντας αυτά μάλιστα με φορολογική απαλλαγή)¹² και το πλοίο ή το αεροσκάφος, που έχουν όνομα και αποτελούν αυτοτελείς επιχειρήσεις δυνάμενες να δημιουργούν χρέη¹³.

γ. Έχει μεν υποστηριχθεί και η άποψη ότι ορισμένα από αυτά τα μορφώματα πρέπει να θεωρούνται ως πρόσωπα¹⁴. Όμως, η αναγνώριση, ερμηνευτικά, ικανότητας δικαίου στις οντότητες αυτές, όπως προτείνεται εδώ, δηλαδή η ορθή αναγωγή τους έτσι σε υποκείμενα δικαίου, δεν (πρέπει να) εξικνείται πάντως μέχρι το βαθμό να «αναγορευονται» και νομικά πρόσωπα δίχως σχετική νομοθετική ρύθμιση¹⁵, ούτε καν «εν μέρει»¹⁶, αλλά ούτε και ως «ιδιόμορφα»¹⁷ ή «άλλης μορφής και άλλης προέλευσης από τα καθιερωμένα»¹⁸, διότι πρώτον δεν θα ήταν ορθό ούτε επιτρέπεται να αποκλίνει κανείς από τις θεμελιώδεις για τα νομικά πρόσωπα αρχές του

7. Κατ' ορθήν πάντως ερμηνεία αυτής της διατάξεως (όπως επιχειρείται παρακάτω στον οικείο τόπο) πρόκειται απλώς για αναγνώριση ικανότητας δικαίου στα πολιτικά κόμματα δίχως αναγωγή τους κατά κυριολεξία σε νομικά πρόσωπα (παρά το γράμμα του νόμου). Εξάλλου η διάταξη αυτή αφορά μόνο εκείνα τα κόμματα που μετέχουν στις εκλογές, ή και τυγχάνουν κρατικής χρηματοδότησεως (πρβλ. Έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής, εισήγ. Στ. Κουτσομπίνας). Συνεπώς τα κόμματα (τουλάχιστον όσα δεν μετέχουν στις εκλογές) παραμένουν και μετά το ν. 3023/02 στην ομάδα των μορφωμάτων που εξετάζονται εδώ.

8. Πολιτικά κόμματα, θρησκευτικές κοινότητες, κοινοπραξία κλπ. Για τις ενώσεις προσώπων δίχως νομική προσωπικότητα (ιδίως κοινοπραξία και αστική εταιρία) πρβλ. Κλ. Ρούσσο, Η θεωρία του νομικού προσώπου, σε Τιμ. Τομ. Απ. Γεωργιάδη σελ. 793 στον εκθέτη 10.

9. Η επιχείρηση, όπως εξηγείται παρακάτω, υπό V.

10. Ομάδα περιουσίας, όπως το αμοιβαίο κεφάλαιο ακίνητης περιουσίας (παρακάτω III) ή οι Ειδικοί Λογαριασμοί (βλ. παραπάνω το κείμενο στον εκθέτη 5).

11. Βλ. παρακάτω IVα.

12. Βλ. ν. 2961/01 άρθρο 25 παρ. 1 α. (Ομοίως το προϊσχύσαν ταυτόριθμο άρθρο του ν. 183/73).

13. Βλ. σημ. 80.

14. Βλ. σχετικώς παρακάτω, στην οικεία για το κάθε μόρφωμα παράγραφο.

15. Βλ. τη σχετική πειστική επισήμανση Κ. Μπέη, Prozessuales Denken aus Attika σελ. 295 παρ. 1.6.

16. Όπως, αντίθετα, δέχονται για την συμπλοιοκτησία ο Κ. Παμπούκης (Ζητήματα της συμπλοιοκτησίας Αρμ 50 [1996] σελ. 1429 παρ. 2 Β) και για το αμοιβαίο κεφάλαιο ακίνητης περιουσίας ο Αχ. Κουτσογράδης (Το αμοιβαίο κεφάλαιο ακινήτων, σε ΝΟΜΟΣ 7 [2005] Αφιέρωμα στον Αστ. Γεωργιάδη σελ. 303 = ΕπισκΕμπΔ 2000 σελ. 325 επ.).

17. Όπως χαρακτήρισε τα πολιτικά κόμματα (πρό του ν. 3023/02) το Μονομελές Πρωτοδικείο της Λάρισας (131/1988 ΝοΒ 1989 σελ. 608) και τις μη ορθόδοξες θρησκευτικές κοινότητες, όπως η Καθολική Εκκλησία της Παναγίας Χανίων, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (βλ. παρακάτω IV ε και σημ. 64).

18. Έτσι χαρακτήρισε (πρό του ν. 3023/02) τα πολιτικά κόμματα ο Χ. Κεράλας, Η νομική φύση του πολιτικού κόμματος ΕλΔ 22 (1981) σελ. 416.

κλειστού αριθμού των νομοθετικά προβλεπόμενων τύπων νομικών προσώπων, του ελέγχου της νομιμότητάς τους και της δημοσιότητας, που είναι απολύτως αναγκαίες για την ασφάλεια του δικαίου¹⁹. Και δεύτερον, διότι η νομική προσωπικότητα ως σύλληψη κανονιστική (νομιατική), είναι κατά τη νομική της φύση έννομη συνέπεια, πράγμα που σημαίνει ότι η ύπαρξη νομικού προσώπου προϋποθέτει κανόνα δικαίου που το θεσπίζει (συνιστά την έννομη συνέπεια του εκάστοτε «πραγματικού» της ιδρύσεώς του)²⁰.

Προκρίνεται λοιπόν εδώ ο χαρακτηρισμός «οιονεί» νομικά πρόσωπα, ως ο πλέον κατάλληλος για να αποδώσει μια διαφορετική από τα παραδεδομένα κατανόηση των όρων «πρόσωπο» και «υποκείμενο του δικαίου», με τρόπο που να μην θεωρούνται αυτές οι έννοιες πια ταυτόσημες, αλλά στο ευρύτερο εννοιολογικό πλάτος της δεύτερης (υποκείμενα δικαίου) να εντάσσονται και ορισμένες οντότητες, *μη πρόσωπα*, στις εξαιρετικές εκείνες περιπτώσεις όπως οι αναφερόμενες (και στο μέτρο) που ο νομοθέτης τις ανάγει σε φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ή (και) τους αναγνωρίζει ικανότητα νομικής δράσεως²¹.

Στην αποκλίνουσα όμως άποψη, ότι ορισμένα από τα αναφερόμενα μορφώματα (βλ. παρακάτω στην οικεία για το καθένα παράγραφο), πέραν της αναγωγής τους σε υποκείμενα δικαίου θα μπορούσαν ή θα έπρεπε ερμηνευτικά να θεωρούνται και νομικά πρόσωπα, παρά την έλλειψη ρητής νομοθετικής προβλέψεως, δεν προσφέρεται ως στήριγμα ούτε ο τυχόν παραλληλισμός τους με την λεγόμενη *de facto* («εν τοις πράγμασι» ή «ανώμαλη»), δηλαδή αδημοσίευτη, ομόρρυθμη εταιρία. Και τούτο διότι, πρώτον, κατά την (ορθή, ως προς τη συγκεκριμένη παραδοχή) απόφαση 22/1998 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου²², η εταιρία αυτή δεν θεωρείται νομικό πρόσωπο²³. Αλλά και διότι, δεύτερον, υπό την αντίθετη εκδοχή²⁴, η (φαινομενικά ανάλογη) προβληματική διαφέρει στο ότι η εξομοίωση της *de facto* (αδημοσίευτης)

19. Πρβλ. και Φ. Δωρή, σχόλιο στην ΟλομΑΠ 22/1998 ΝοΒ 47 σελ. 229.

20. Γεωργακόπουλος, Εγχειρίδιο εμπορικού δικαίου τομ. 1 τευχ. β' έκδ. 2002 σελ. 28 παρ. 2α, 434 Ι 1 και 435 παρ. 3.

21. Βλ. Κ. Μπέη [Καλαβρό - Σταματόπουλο] Δικονομία ιδιωτικών διαφορών 1999 σελ. 298-299: («πρέπει ν' αναθεωρήσουμε τις ως τώρα πάγιες αντιλήψεις μας για τα υποκείμενα του δικαίου και της δίκης ... κάθε φορά που η έννομη τάξη ... καθιερώνει δικαιώματα και υποχρεώσεις για ορισμένα μορφώματα, τότε αυτά δέον να έχουν αυτοδικαίως την ικανότητα δικαίου και διαδίκου»). Για τον όρο ικανότητα (ή υποκείμενο) «νομικής δράσεως» βλ. Καστήρισι, παρακάτω σελ. 27 επ. (Η κοινοπραξία ΙΙΙ 1β και ιδίως 2α σελ. 39-41).

22. Βλ. ΝοΒ 1999 σελ. 228 = ΕλΔ 1998 σελ. 532 = ΕΕμπΔ 1998 σελ. 782 = ΕπισκΕμπΔ 1998 σελ. 683.

23. Δεν συμερίζομαι την περαιτέρω παραδοχή της αποφάσεως αυτής, κατά την οποία η κοινοπραξία στερείται ικανότητας δικαίου. Περί αυτού πρβλ. την μεταγενέστερη ΟλομΑΠ 14/2007 Δίκη 38, 1207 με σχόλιο Κ. Μπέη και ΟλομΣτΕ 605/2008 ΝοΒ 56 (2008) σελ. 1045 επ.

24. Σταθερή, πλην της ΟλομΑΠ 22/98, θέση θεωρίας και νομολογίας (ενδεικτικά Ε. Περράκης, Γενικό μέρος του εμπορικού δικαίου 1999 παρ. 37 αρ. 7 σελ. 249 με σχετικές παραπομπές και Καστήρισις, παρακάτω σελ. 28 προς 29 και εκεί σημ. 10, με παραπομπές σε θεωρία και νομολογία).

ομόρρυθμης εταιρίας με νομικό πρόσωπο γίνεται από τους υποστηρικτές της κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, για λόγους προστασίας τρίτων, ενώ εδώ, όπως εκτίθεται στην οικεία θέση, η προτεινόμενη αναγνώριση ικανότητας δικαίου των εν λόγω μορφωμάτων (μη προσώπων) δια της αναγωγής τους σε υποκείμενα δικαίου υπαγορεύεται από λόγους νομικής προστασίας κυρίως αυτών των ιδίων.

Εν κατακλείδι, υπό την εδώ υιοθετούμενη θεώρηση, υποκείμενα του δικαίου, δεν είναι κατ' ανάγκη μόνο τα πρόσωπα, φυσικά ή νομικά, αλλά και ορισμένες οντότητες (μη πρόσωπα) φορείς *ικανότητας δικαίου*²⁵ *περιορισμένης*, προς εξυπηρέτηση του *συγκεκριμένου*, εκάστοτε, *νομοθετικού σκοπού*, στις οποίες η έννομη τάξη ενώ τις θέλει φορείς δικαιωμάτων - υποχρεώσεων, εν τούτοις αρνείται την νομική προσωπικότητα και γι' αυτό χαρακτηρίζονται εδώ ως οιονεί νομικά πρόσωπα.

δ. Άλλο είναι το ζήτημα ότι η νομοθετική πρόσδοση νομικής προσωπικότητας σε μια οντότητα δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη και την απόκτηση πάντα απεριόριστης ικανότητας δικαίου, αλλά αυτή μπορεί να οριοθετείται (να είναι δηλαδή περιορισμένη) είτε ρητά από τον ίδιο το νομοθέτη είτε ερμηνευτικά, με αναγωγή στον επιδιωκόμενο κατά περίπτωση νομοθετικό σκοπό της ιδρύσεως και λειτουργίας του εκάστοτε νομικού προσώπου. Σε τέτοιες περιπτώσεις μόνο (και ανεξάρτητα από τις ανωτέρω περιπτώσεις μορφωμάτων, μη προσώπων), θα μπορούσε ίσως να γίνεται λόγος για «εν μέρει» νομική προσωπικότητα²⁶, σε κάθε περίπτωση πάντως μάλλον αδόκιμα, αφού κατά κυριολεξία μερική (περιορισμένη) μπορεί να είναι μόνο η ικανότητα δικαίου, ως δεκτική διαβαθμίσεως κατά την έκτασή της (από το νομοθέτη ή ερμηνευτικά, όπως αναφέρθηκε), και όχι η νομική προσωπικότητα²⁷ που είτε υπάρχει είτε όχι και δεν νοείται κατάτμησή της.

ε. Ως δικονομικό αντίκρισμα της ικανότητας δικαίου θεσπίζεται με το πρώτο εδάφιο του άρθρου 62 ΚΠολΔ η ικανότητα να είναι κανείς διάδικος.

Η πρόσδοση όμως αυτής της ικανότητας, με το δεύτερο εδάφιο του ίδιου άρθρου, και σε ενώσεις προσώπων στερούμενες νομικής προσωπικότητας, προκάλεσε στην πράξη δυσεπίλυτα ζητήματα που με τη σειρά τους τροφοδότησαν ζωνρό θεωρητικό προβληματισμό²⁸, στον οποίο ίσως προσφέρεται μια νέα οπτική με αφετηρία την προτεινόμενη εδώ εννοιολογική διαφοροποίηση των όρων πρόσωπο και υποκείμενο δικαίου.

Προσεκτικότερη ανάγνωση της διατάξεως αποκαλύπτει δηλαδή ότι *δεν γίνεται*

25. Βλ. και Κ. Μπέη, π. στη σημ. 21 και Φ. Δωρή, ΝοΒ 47 σελ. 229. Ομοίως, Κ. Παναγόπουλος, Εισαγωγή στο δίκαιο και στο αστικό δίκαιο 1999 σελ 78 παρ. Β 53.

26. Που προτείνει ο Αχ. Κουτσουράδης (βλ. στη σημ. 53), ακολουθώντας τον Κ. Παμπούκη, Ζητήματα της συμπλοικτησίας, Αρμ 50 (1996) σελ. 1426 προς 1427 και 1429 στον εκθέτη 28.

27. Με αφετηρία, πάντοτε, την κατανόηση των όρων ικανότητα δικαίου και προσωπικότητα όχι ως εννοιολογικά ταυτώσιμων, αλλά ως σχετιζομένων μεταξύ τους με τον τρόπο που υιοθετείται εδώ (παραπάνω Ιγ).

28. Βλ. σχετικώς Καστήσιο, παρακάτω σελ. 27 επ., όπου και σχετικές παραπομπές.

λόγος για νομική προσωπικότητα στο πρώτο της εδάφιο, αλλά μόνο για ικανότητα να είναι κανείς υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (ικανότητα δικαίου). Υπό το πρίσμα λοιπόν της εδώ προτεινόμενης επανεξετάσεως της σχέσεως των εννοιών πρόσωπο και υποκείμενο (ή ικανότητα) δικαίου, η αναφορά σε μορφώματα στερούμενα νομικής προσωπικότητας στο δεύτερο εδάφιο δεν φαίνεται να είναι δεδομένο, όπως θεωρείται ως τώρα από τους συγγραφείς και τη νομολογία, ότι σημαίνει αναγκαιώς και σε κάθε περίπτωση οντότητες στερούμενες και ικανότητας δικαίου. Αντιθέτως, η ρύθμιση του άρθρου 62 ΚΠολΔ, ορθά ερμηνευόμενη στο σύνολό της, πρέπει να δεχθούμε ότι απονέμει ικανότητα διαδίκου τόσο σε οντότητες οι οποίες παρόλο που δεν έχουν (νομική) προσωπικότητα ούτε ικανότητα δικαίου, πάντως είναι ενώσεις προσώπων (εδ. α'), όσο και σε οντότητες που πάντως έχουν ικανότητα δικαίου, ακόμη και αν δεν είναι πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων (εδ. β'), δηλαδή και σε μορφώματα δίχως νομική προσωπικότητα, όπως τα εδώ εξεταζόμενα. Το ζήτημα αυτό αναδεικνύεται ιδίως (και ενδεικτικά) στο παράδειγμα της κοινοπραξίας²⁹, που υπήρξε άλλωστε η κύρια αφορμή του αναφερθέντος (στον εκθέτη 28) προβληματισμού, αλλά και στη συμπλοιοκτησία, ως μόρφωμα που εμφανίζει πολλά κοινά γνωρίσματα με αυτήν³⁰, όπως επίσης στο «Ταμείο» (Ειδικός Λογαριασμός Επικουρικής Ασφαλίσεως) στο οποίο αναφέρεται η ΟλομΑΠ 25/2008 (παρακάτω σελ. 45 επ.).

ε. Η προσέγγιση, αμέσως στη συνέχεια, των εδώ ονομαζόμενων «οιονεί» νομικών προσώπων δεν αποβλέπει στην εξέταση όλων των ζητημάτων που τα αφορούν, καθώς αυτό είναι αντικείμενο του διαφορετικού κλάδου στον οποίο κυρίως εντάσσεται το καθένα. (Συνταγματικό δίκαιο για τα πολιτικά κόμματα, εμπορικό δίκαιο για τα αμοιβαία κεφάλαια ακίνητης περιουσίας και για την επιχείρηση, εκκλησιαστικό δίκαιο για τις μη ελληνορθόδοξες θρησκευτικές ενότητες).

Η ενασχόληση εδώ με τις αναφερόμενες οντότητες, υπό το πρίσμα των Γενικών Αρχών του αστικού δικαίου, εστιάζεται συνεπώς στο ζήτημα αν αυτές είναι υποκείμενα του δικαίου (αν έχουν ικανότητα δικαίου) και σε ποια έκταση.

II. Τα πολιτικά κόμματα

α. Τα πολιτικά κόμματα λοιπόν, ως το 2002 (βλ. άρθρο 29 § 6 ν. 3023/02 παρακάτω στη σημ. 45), δεν είχαν χαρακτηριστεί νομοθετικά ως νομικά πρόσωπα. Ήταν απλές ενώσεις προσώπων στερούμενες προσωπικότητας³¹. Εν τούτοις, με ο-

29. Βλ. προηγ. σημείωση.

30. Για την ομοιότητα συμπλοιοκτησίας και κοινοπραξίας, από τη σκοπιά που ενδιαφέρει εδώ, πρβλ. Κ. Παμπούκη, Ζητήματα της συμπλοιοκτησίας Αρμ 50 (1996) σελ. 1427 και εκεί σημ. 12.

31. Έτσι, πειστικά, ΣτΕ 2145/79 (ΤοΣ 1979 σελ. 600 επ.) που όμως, κατά τα λοιπά, δεν έδωσε ικανοποιητική λύση στο ζήτημα της ικανότητας διαδίκου (ή και δικαίου) των πολιτικών κομμάτων. Αντιθέτως, νομική προσωπικότητα αναγνωρίζουν στα κόμματα από τη νομολογία οι αποφάσεις ΕφΛαρ 243/77 (ΠοινΧρ ΚΖ σελ. 901 με σύμφωνο σχόλιο Ε. Καραμανώλη) και ΜΠρΛαρ 131/88 ΝοΒ 1989

ρισμένες διατάξεις ο νομοθέτης είχε ήδη απονείμει σ' αυτά (όχι στα κατ' ιδίαν μέλη τους) ορισμένα δικαιώματα και τους είχε επιβάλλει συγκεκριμένες υποχρεώσεις, ανάγοντάς τα έτσι (ως φορείς δικαιωμάτων και υποχρεώσεων) ουσιαστικά σε υποκείμενα του δικαίου, προσδίδοντάς τους επίσης εμμέσως μεν πλην αφευκτως και δικαιοπρακτική ικανότητα (ή, ορθότερα, νομικής δράσεως με την έννοια που με άλλη αφορμή αποδίδει στον όρο αυτό ο *Καστήσιος*, παρακάτω σελ. 27 επ. παράγρ. 20 III 1β και 2α).

β. Ειδικότερα, τα κόμματα ήταν, πολύ πριν από το ν. 3023/02, δικαιούχοι οικονομικής ενισχύσεως από το κράτος³², είχαν την ικανότητα να κληρονομούν εκ διαθήκης³³ και την υποχρέωση να δημοσιεύουν ισολογισμό εσόδων και εξόδων³⁴, όπου μεταξύ άλλων να περιλαμβάνουν και αυτά που προέρχονται «από δάνεια ή δωρεές» που βεβαίως, ως συμβάσεις, προϋποθέτουν τη σύμπραξη (δικαιοπρακτική δήλωση αποδοχής) του κόμματος, πράγμα που με τη σειρά του προϋποθέτει αναγκαίως δικαιοπρακτική ικανότητα. Άλλωστε, αξιοποιώντας τα χρήματα της κρατικής ενισχύσεως ή άλλων πηγών, το κόμμα μπορούσε να δρά νομικά και να δικαιοπρακτεί στο δικό του όνομα και για ίδιο λογαριασμό στις τρέχουσες συναλλαγές του, όπως λχ για την παραγγελία εκλογικού υλικού, τη μίσθωση γραφείων ή και την αγορά ακινήτων για τη στέγαση των γραφείων του, την πρόσληψη εργαζομένων ή για άλλο σκοπό που αρμόζει στην κατά το Σύνταγμα δραστηριότητά του, καθιστάμενο με τη νομική δράση του ασφαλώς αυτό το ίδιο δικαιούχος ή οφειλέτης, όχι τα κατ' ιδίαν μέλη του.

γ. Οι διαπιστώσεις αυτές προβληματίσαν τη θεωρία³⁵ και τη νομολογία³⁶ για το κατά πόσο συμβιβάζονταν με τη νομοθετική άρνηση, ως το 2002, της νομικής προσωπικότητας στα κόμματα.

Υποστηρίχθηκε συγκεκριμένα ότι «η άρνηση του νομοθέτη για πρόβλεψη συγκεκριμένου τύπου νομικής προσωπικότητας δεν σημαίνει και άρνηση αποδοχής της νομικής προσωπικότητας στα πολιτικά κόμματα»³⁷, αλλά «από τη στιγμή που θα καταθέσει (το κόμμα) τη δήλωση του ν.δ. 59/1974, εκπληρώνει την κοινή τυπική προϋπόθεση δημοσιότητας όλων των νομικών προσώπων και αποκτά νομική προσωπικότητα»³⁸.

σελ. 608 και από τους συγγραφείς ο *Χ. Κεφάλας*, Η νομική φύση του πολιτικού κόμματος ΕλΔ 22 (1981) σελ. 320-331 & 406-418.

32. Άρθρο 29 παρ. 2 του Συντάγματος.

33. Άρθρο 25 παρ. 1 ν.δ. 118/73, όπως τροποποιήθηκε με το ν. 1443/84 άρθρο 15.

34. Άρθρο 4 παρ. 3 ν. 1443/84.

35. Πρβλ. αρχικά *Χ. Κεφάλας*, Η νομική φύση του πολιτικού κόμματος ΕλΔ 22 (1981) σελ. 320-331 & 406-418. Επίσης *Γ. Δρόσσο*, Η νομική θέση των πολιτικών κομμάτων σελ. 281. Για τον πιο πρόσφατο προβληματισμό βλ. *Κ. Μπέη* παρακάτω στη σημ. 41.

36. Βλ. μειοψηφία 2145/79 ΤοΣ 1979 σελ. 600 επ. ιδίως 603. ΜΠρΛαρ 131/88 ΝοΒ 1989, 608.

37. *Χ. Κεφάλας*, Η νομική φύση του πολιτικού κόμματος ΕλΔ 22 (1981) σελ. 417 σημ. 116.

38. *Χ. Κεφάλας*, Η νομική φύση του πολιτικού κόμματος ΕλΔ 22 (1981) σελ. 417 στον εκθέτη 119.

Στη νομολογία, πέραν της αποφάσεως ΕφΛαρ 243/77³⁹, χαρακτηριστική είναι σχετικώς η διατύπωση στις αιτιολογίες της αποφάσεως ΜΠρΛαρ 131/88 (NoB 1989, 608) ότι η περιγραφόμενη νομική θέση των κομμάτων «μόνο με τη θεώρησή τους ως νομικών προσώπων μπορεί να δικαιολογηθεί» και ότι συνεπώς τα πολιτικά κόμματα *είναι* νομικά πρόσωπα, «ιδιόμορφα» έστω, «με τη γενική πάντως ικανότητα δικαίου» των εν γένει νομικών προσώπων.

Την παραδοχή αυτή επιστήριξε το δικαστήριο στην «αυτοτέλεια» των πολιτικών κομμάτων, την οποία τους προσδίδει ιδίως η ύπαρξη ονόματος και εμβλήματος, η δημοσιότητα της ιδρύσεώς τους⁴⁰, η εσωτερική τους οργάνωση και η εξουσία να ενεργούν ιδίω ονόματι.

δ. Η όντως αξιοπρόσεχτη επισήμανση της *αυτοτέλειας* του πολιτικού κόμματος και η νομολογιακή θέση ότι σ' αυτά έπρεπε να αναγνωριστεί *ικανότητα δικαίου* άξιζαν (και έτυχαν)⁴¹ επιδοκιμασίας.

Η περαιτέρω παραδοχή όμως της αναφερόμενης δικαστικής αποφάσεως και της απόψεως στη θεωρία, ότι (ως αναγκαίο μάλιστα επακόλουθο) τα πολιτικά κόμματα ήταν νομικά πρόσωπα, δικαιολογεί επιφυλάξεις. Στη θέση αυτή υποκρύπτεται ως εκ πρώτης όψεως εύλογη, αφετηρία η παραδοσιακή κατανόηση ως ταυτόσημων⁴² των όρων «προσωπικότητα» και «ικανότητα δικαίου», ώστε η αναγνώριση της δεύτερης να «περνά» αναγκαίως από την ύπαρξη και της πρώτης.

Πλησιέστερη όμως στις επιλογές του νομοθέτη για τα πολιτικά κόμματα (πριν και μετά το ν. 3023/02, τουλάχιστον για αυτά που δεν μετέχουν στις εκλογές), θα ήταν η ερμηνευτική επίλυση του ζητήματος από το ένα μέρος (υπό το πρίσμα δηλαδή της αρχικής νομοθετικής σιωπής)⁴³ με επανεξέταση της σχέσεως των όρων

39. ΠoinXρον ΚΖ' σελ. 901: «Τα πολιτικά κόμματα ... αποτελούν ενώσεις προσώπων, τα οποία αποκτούν νομικήν προσωπικότητα αφ' ής καταθέσουν δήλωσιν ... εις τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου».

40. Δηλαδή η κατάθεση ιδρυτικής δηλώσεως στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου (π.δ. 59/74 άρθρο 1). Σχετικώς βλ. επίσης *Χ. Κεφάλαια*, π. ιδίως σελ. 417.

41. Βλ. για τη συγκεκριμένη δικαστική απόφαση τη μνεία του *Αχ. Κουτσογράδη*, π. σελ. 311. Πρβλ. επίσης *Κ. Μπέη*, σχόλιο στην απόφαση ΑΠ 360/94 ΔΙΚΗ 26 σελ. 289 επ. αριθ. 3: «το δικαίωμα ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών κομμάτων, όσο και η δυνατότητα οικονομικής ενισχύσεως από τον κρατικό προϋπολογισμό ... σημαίνει ότι τα πολιτικά κόμματα έχουν ικανότητα δικαίου ... μολονότι κανείς δε σκέφτηκε να τα υποχρεώσει να αναγνωριστούν ... προηγουμένως ως σωματεία». Βλ. και *Κ. Μπέη* [Καλαβρό - Σταματόπουλο], *Δικονομία Ιδιωτικών Διαφορών* 1999 σελ. 298 προς 299.

42. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, *Γενικές Αρχές* 3η έκδ. 2002 παρ. 9 αρ. 2 σελ. 112. *Φ. Δωρή*, Εισαγωγή στο Δίκαιο τ. Β1 1991. *Ν. Παπαντωνίου*, *Γενικές Αρχές* 3η έκδ. 1993 παρ. 18.1 σελ. 86. *Ι. Σπυριδάκης*, *Γενικές Αρχές* 1985 σελ. 173. Από τους συγγραφείς του Εμπορικού Δικαίου ενδεικτικά, *αλλά* χαρακτηριστικά, *Α. Γεωργακόπουλος*, *Εγχειρίδιο εμπορικού δικαίου* 2η έκδ. 2002 παρ. 1 III.1 σελ. 27 προς 28: «Νομική προσωπικότητα ή νομικό πρόσωπο *είναι* η ικανότητα δικαίου...». Ειδικά δε προκειμένου για τα πολιτικά κόμματα βλ. *Χ. Κεφάλαια*, π. σελ. 409 σημ. 63: «Η προσωπικότητα εδώ *ταυτίζεται* με την ικανότητα δικαίου».

43. Που τα μεταχειρίστηκε μεν αναμφίβολα ως υποκείμενα ορισμένων εννόμων σχέσεων, πλην

«προσωπικότητα» και «ικανότητα δικαίου» κατά το εννοιολογικό τους πλάτος και συγκεκριμένα με τη διαφοροποίησή τους στο μέτρο που μπορεί κατ' εξαίρεση να επιφυλάσσεται και σε ορισμένα μορφώματα, μη πρόσωπα, η ικανότητα δικαίου (και νομικής δράσεως) σε περιπτώσεις ειδικές και στην έκταση⁴⁴ που εκάστοτε παρίσταται ως αναγκαία για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού και που εν προκειμένω συνίσταται στην «εκπλήρωση της συνταγματικής αποστολής» των πολιτικών κομμάτων. Κάτι που ξεκάθαρα, από το άλλο μέρος, (υπό το φώς δηλαδή της πρόσφατης νομοθετικής ρυθμίσεως), προκύπτει από τη σχετική διακήρυξη του ν. 3023/02⁴⁵ και που παράλληλα, κατ' αντίστροφη φορά, διαδηλώνει όχι την κατά κυριολεξία (παρά το γράμμα του νόμου) πρόσδοση νομικής προσωπικότητας στο πολιτικό κόμμα, αλλά την αναγνώριση σ' αυτό ικανότητας δικαίου και δη στην έκταση που υποδηλώνει η αναγωγή στον επιδιωκόμενο νομοθετικό σκοπό, δηλαδή εν προκειμένω στην «εκπλήρωση της συνταγματικής αποστολής» του κόμματος.

Συνοψίζοντας, υπό εκατέρω των νομικών φύσεων (πρόσωπο, μη πρόσωπο) πριν και μετά το ν. 3023/02, το πολιτικό κόμμα έχει τόση ικανότητα δικαίου και νομικής δράσεως, όση του επιτρέπει την απρόσκοπτη εκπλήρωση της αποστολής του, όπως: να καθίσταται δικαιούχος της κρατικής επιχορήγησης (να την εισπράττει και να τη διαχειρίζεται ιδίω ονόματι), να μισθώνει ή αγοράζει γραφεία, να προσλαμβάνει προσωπικό, να παραγγέλλει προεκλογικό υλικό, να κληρονομεί εκ διαθήκης, να δραστηριοποιείται ως επιχείρηση εκδοτική για την προώθηση της πολιτικής του ιδεολογίας με εφημερίδες ή περιοδικά και βιβλία κλπ.

Προς άσκηση άλλων, μη πολιτικών (ιδίως επιχειρηματικών) δραστηριοτήτων θα είναι ικανό το πολιτικό κόμμα, μόνον εφόσον αυτές μπορεί να θεωρηθεί ότι εντάσσονται στην «εκπλήρωση της συνταγματικής του αποστολής».

III. Το Αμοιβαίο Κεφάλαιο Ακίνητης Περιουσίας

Το παράδειγμα του Αμοιβαίου Κεφαλαίου Ακίνητης Περιουσίας προσφέρεται κατ' εξοχήν για να καταδειχθεί πως η παραδοχή ότι δεν έχουν ικανότητα δικαίου μόνο τα πρόσωπα (φυσικά ή νομικά), αλλά και ορισμένες οντότητες (μη πρόσωπα) προς εξυπηρέτηση συγκεκριμένου νομοθετικού σκοπού, αν και ηχεί ίσως παράδοξη στη γενικότητά της, είναι εν τούτοις η πλέον πρόσφορη προς άρση του δογματικού

όμως δίχως να τα αναγορεύει (ρητά) σε νομικά πρόσωπα.

44. Πλήρης ικανότητα δικαίου, περιορισμένη ή, κατά περίπτωση, και υποτυπώδης μόνο.

45. Άρθρο 29 παρ. 6: « Το πολιτικό κόμμα αποκτά με την ίδρυσή του νομική προσωπικότητα για την εκπλήρωση της συνταγματικής αποστολής του». Πρβλ. και την Έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής, Εισηγ. Στ. Κουτσουμπίνας, που αναρωτιέται: «η νομική προσωπικότητα αναγνωρίζεται μόνον στο μέτρο που εξυπηρετεί την εκπλήρωση της εν λόγω αποστολής (και συνεπώς για μια δραστηριότητα που δεν συναρτάται άμεσα με την αποστολή αυτή, το πολιτικό κόμμα δεν έχει νομική προσωπικότητα); ή ...».

αδιεξόδου στο οποίο θα οδηγούσε τυχόν εμμονή (εννοιοκρατική) στην απόλυτη ταύτιση προσωπικότητας και ικανότητας δικαίου, εν όψει του ότι σε αντίθεση με την (προ του ν. 3023/02) νομοθετική σιωπή στην περίπτωση των πολιτικών κομμάτων, η απονομή από το νομοθέτη στο Αμοιβαίο Κεφάλαιο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων συνοδεύεται με ρητή νομοθετική *άρνηση* της νομικής προσωπικότητας αυτού του μορφώματος.

α. Η πρώτη νομοθετική ρύθμιση των αμοιβαίων κεφαλαίων στη χώρα μας ανάγεται στο έτος 1970⁴⁶. Πολύ αργότερα, με την εκπονή του έτους 1999, ουσιαστικά με την είσοδο της νέας χιλιετίας, εντάχθηκε στο ρυθμιστικό πλαίσιο της ελληνικής κεφαλαιαγοράς με το ν. 2778/99⁴⁷ και η δυνατότητα συλλογικής επενδύσεως με Αμοιβαία Κεφάλαια Ακίνητης Περιουσίας (στο εξής, χάριν συντομίας, ΑμΚεφΑκΠ).

Το ΑμΚεφΑκΠ κατά ρητή νομοθετική επιλογή στερείται νομικής προσωπικότητας⁴⁸ χαρακτηρίζεται δε ως «ομάδα περιουσίας»⁴⁹, της οποίας τα επί μέρους στοιχεία ανήκουν εξ αδιαίρετου στους μεριδούχους⁵⁰ του ΑμΚεφΑκΠ.

Εν τούτοις, σε σειρά ειδικών διατάξεων του ν. 2778/99 αντιμετωπίζεται ως φορέας (υποκείμενο) ορισμένων δικαιωμάτων το ίδιο το ΑμΚεφΑκΠ, όχι οι μεριδούχοι του.

Ειδικότερα, στην παρ. 10 του άρθρου 6 προβλέπεται ότι «οι εγγραφές και καταχωρήσεις στα επίσημα αρχεία, ιδίως στο Κτηματολόγιο και στα Υποθηκοφυλακεία, σχετικά με την απόκτηση ή μεταβίβαση ακινήτων ή άλλων εμπραγμάτων δικαιωμάτων από αμοιβαίο κεφάλαιο ακίνητης περιουσίας γίνονται ... στο όνομα του αμοιβαίου κεφαλαίου». Και με το άρθρο 7 παρ. 2 τελευταίο εδάφιο ο θεματοφύλα-

46. Με το ν.δ. 608/70.

47. ΦΕΚ 295/30.12.1999. Μετά την κατάργηση των άρθρων 17 έως 49 του ν. 1969/91 (ΦΕΚ Α' 157/30.10.1991) με το άρθρο 47 παρ. 3 του ν. 3283/2004 (ΦΕΚ Α' 210/2.11.2004) τα αμοιβαία κεφάλαια, γενικώς, διέπονται από τον τελευταίο νόμο που ως *lex generalis* εφαρμόζεται συμπληρωματικά και στα αμοιβαία κεφάλαια ακινήτων. Στον (τότε ισχύοντα) νόμο 1969/91 άλλωστε παραπέμπει συχνά ο ν. 2778/99. Εφόσον το αμοιβαίο κεφάλαιο θεωρείται ως ιδιότυπη μορφή «κοινωνίας σκοπού» (*Δεληγιάννης/Κορνηλάκης*, Ειδικό ενοχικό δίκαιο 1998 16, 17), ισχύουν συμπληρωματικά και οι γενικές διατάξεις του ΑΚ για την κοινωνία δικαίωματος (*Αχ. Κουτσοράδης*, π. σελ. 293).

48. Άρθρο 2 παρ. 1 εδ. α' ν. 2778/99: «Το αμοιβαίο κεφάλαιο ακίνητης περιουσίας δεν έχει νομική προσωπικότητα».

49. Άρθρο 1 ν. 2778/99. Πρβλ. και τα άρθρα 17 & 18 ν. 1969/91 που, ομοίως, ορίζουν ότι το αμοιβαίο κεφάλαιο αποτελεί ομάδα περιουσίας δίχως νομική προσωπικότητα. Για τη νομική φύση του αμοιβαίου κεφαλαίου γενικά (όχι ειδικά ακίνητης περιουσίας) βλ. *Κ. Παμπούκη*, Αμοιβαίο κεφάλαιο και μερίδιο αμοιβαίου κεφαλαίου *ΕπισκΕμπΔ* 2002 σελ. 641 επ. Η προεξαγγελτική θέση του, στη σελ. 646 εκθέτης 10, ότι το πόρισμά του για τη νομική φύση των αμοιβαίων κεφαλαίων γενικά «αρμόζει απολύτως» και σ' αυτά της ακίνητης περιουσίας, δικαιολογεί επιφυλάξεις που θα εκτεθούν σε μελλοντικό δημοσίευμα επικεντρωμένο στα ΑμΚεφΑκΠ.

50. Άρθρο 11 σε συνδ. με άρθρο 1 ν. 2778/99. Πρβλ. αντίστοιχη ρύθμιση άρθρου 17 ν. 1969/91.

κας ελέγχει τη διενέργεια τέτοιων εγγραφών «στο όνομα του αμοιβαίου κεφαλαίου».

Στην παρ. 2 του άρθρου 6 διευκρινίζεται ότι ως ακίνητη περιουσία νοούνται τα ακίνητα που αποκτώνται «κατά πλήρη ή ψιλή κυριότητα ή επί των οποίων συνιστάται επικαρπία στο όνομα του αμοιβαίου κεφαλαίου».

Με το τρίτο εδάφιο της ίδιας παραγράφου «επιτρέπεται η απόκτηση στο όνομα του αμοιβαίου κεφαλαίου δικαιωμάτων από χρηματοδοτική μίσθωση επί ακινήτων» και ορίζεται ότι «η αξία του συνόλου των ακινήτων, τα οποία δεν έχουν αποκτηθεί κατά πλήρη κυριότητα στο όνομα του αμοιβαίου κεφαλαίου, δεν πρέπει να υπερβαίνει το δέκα τοις εκατό (10%) του συνόλου των επενδύσεων του αμοιβαίου κεφαλαίου σε ακίνητη περιουσία».

Κατά το άρθρο 5 παρ. 3 εδάφιο γ' ο θεματοφύλακας πιστοποιεί πως τηρήθηκαν οι νόμιμες διαδικασίες για τη μεταβίβαση στο αμοιβαίο κεφάλαιο των ακινήτων που εισφέρθηκαν στο ενεργητικό του.

Στην παρ. 11 του άρθρου 6 ορίζεται τέλος ότι «η μη τήρηση των όρων του παρόντος άρθρου σχετικό με την απόκτηση ακινήτου από αμοιβαίο κεφάλαιο ακίνητης περιουσίας ή τη μεταβίβαση ακινήτου από το αμοιβαίο κεφάλαιο δεν συνεπάγεται την ακυρότητα της απόκτησης ή μεταβίβασης του ακινήτου».

β. Οι ρυθμίσεις αυτές έγιναν αφορμή να παρατηρηθεί⁵¹, ότι έτσι «αναιρείται τόσο η βασική παραδοχή της έλλειψης δικαιοκτητικής ικανότητας» του ΑμΚεφΑκΠ «όσο, συμπαρασυρόμενη, και η εξ αδιαίρετου συγκυριότητα των μεριδούχων».

Αναφορικά με το πρώτο σκέλος αυτής της παρατηρήσεως πρέπει να επισημανθεί ότι στο ν. 2778/99 δεν γίνεται λόγος για έλλειψη ικανότητας δικαίου (δικαιοκτητικής) του ΑμΚεφΑκΠ, αλλά για έλλειψη νομικής προσωπικότητας. Σύμφωνα δε με τη βασική θέση που υποστηρίζεται εδώ⁵², δεν πρέπει αυτές οι δυο έννοιες να θεωρούνται πάντα ταυτόσημες⁵³. Περισσότερο εναρμονισμένη με τις νομοθετικές επιλογές θα ήταν λοιπόν η παραδοχή, ότι το στερούμενο (νομικής) προσωπικότητας ΑμΚεφΑκΠ, συνιστώντας συναλλακτικά μια αυτόνομη ως ένα βαθμό οντότητα έχει και περιορισμένη ικανότητα δικαίου, σε βαθμό δηλαδή αντίστοιχο προς τη νομοθετικά αναγνωριζόμενη συναλλακτική του αυθυπαρξία.

Αναφορικά με το δεύτερο σκέλος της παρατηρήσεως, όντως δεν φαίνεται να

51. Από τον Αχ. Κουτσοράδη, π. σελ. 295.

52. Βλ. παραπάνω Ι, εισαγωγή.

53. Αντιθέτως ο Αχ. Κουτσοράδης (π. σελ. 296 προς 297) για να γεφυρωθεί το αποκαλούμενο από αυτόν νομοθετικό «χάσμα», που προκαλείται αφενός με το να στερείται το ΑμΚεφΑκΠ «νομικής προσωπικότητας» άρα (κατ' αυτόν) «και της δικαιοκτητικής ικανότητας» και αφετέρου με το να «αναγνωρίζεται αυτό ως φορέας εμπραγμάτων δικαιωμάτων», φαίνεται να προτείνει την αναγωγή ερμηνευτικά του ΑμΚεφΑκΠ σε «εν μέρει» νομικό πρόσωπο (σελ. 303: «Η νομική προσωπικότητα, όπως φαίνεται μέσα από τις ειδικές ρυθμίσεις στο πλαίσιο του αμοιβαίου κεφαλαίου ακίνητης περιουσίας, αποτελεί ιδιότητα που το δίκαιο μπορεί να κατατμήσει και να την παραχωρήσει εν μέρει»). Πρβλ. επίσης σελ. 306 και 312 εν τέλει: «μεταχείριση (νομικά) προσώπου».

έχει πολλά κοινά με τη γνωστή από τον αστικό κώδικα συγκυριότητα (ΑΚ 1113 επ.) η «συγκυριότητα» των μεριδούχων του ΑμΚεφΑκΠ, καθώς αυτή είναι τυπική μόνο (ούτε διαχειριστική εξουσία έχουν οι μεριδούχοι ούτε συννομή ασκούν επί των ακινήτων) και βρίσκεται «εν υπνώσει» όσο το ΑΜΚεφΑκΠ λειτουργεί και ο «συγκύριος» παραμένει μεριδούχος, η δε «αφύπνιση» επέρχεται (και το δικαίωμα συγκυριότητας αποκτά ουσιαστικό περιεχόμενο) με τη διάλυση του ΑμΚεφΑκΠ⁵⁴.

Αυτή η δογματικώς ανορθόδοξη⁵⁵ νομοθετική επιλογή ήταν εν τούτοις μάλλον αναπόφευκτη και πάντως σκόπιμη⁵⁶, αφού θα ήταν πρακτικά δυσχερής, αν όχι ανεφάρμοστη, η εγγραφή των ακινήτων στο όνομα των μεριδούχων, των οποίων η συχνή εναλλαγή θα απαιτούσε πρώτον την ενημέρωση των εγγραφών σε καθημερινή βάση και δεύτερον την κατάρτιση (με υποβολή και σε συμβολαιογραφικό τύπο, ΑΚ 369, 1033) αναρίθμητων δικαιοπραξιών για την απόκτηση και μεταπώληση των μεριδίων.

γ. Εν κατακλείδι, η νομοθετική ρύθμιση του ΑμΚεφΑκΠ, ως μη προσώπου με (περιορισμένη) ικανότητα δικαίου, αναδεικνύει ανάγλυφα (στο παράδειγμα ενός ακόμη μορφώματος, πέραν των πολιτικών κομμάτων) την ανάγκη διακρίσεως μεταξύ ικανότητας δικαίου (ή υποκειμένου του δικαίου) και νομικής προσωπικότητας.

IV. Θρησκευτικές κοινότητες και ιεροί ναοί

α. Το άρθρο 3 παρ. 1 & 3 του α.ν. 1363/1998 αναφέρεται στην «κινητή και ακίνητη περιουσία» των «εν Ελλάδι ναών» οποιουδήποτε δόγματος ή θρησκευματος, ορίζοντας τα προσόντα και τα καθήκοντα του διαχειριστή.

Από τη διατύπωση αυτής της διατάξεως προκύπτει ότι ο ιερός ναός έχει δική του περιουσία, κινητή και ακίνητη. Με άλλα λόγια, δικαίωμα κυριότητας στα επί μέρους περιουσιακά στοιχεία έχει ο ναός και όχι, ως εξ' αδιαιρέτου συγκύριοι, οι κατ' ιδίαν πιστοί - μέλη της θρησκευτικής κοινότητας.

β. Στο μέτρο λοιπόν που ο ιερός ναός κατά ρητή νομοθετική διάταξη αναγνωρίζεται ως φορέας (υποκείμενο) δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, αυτομάτως ανάγεται (και)⁵⁷ σε υποκείμενο⁵⁸ του δικαίου καίτοι δεν (ή αδιάφορο αν) είναι

54. Αχ. Κουτσογράδης, π. σελ. 298 και 313.

55. Ως «νομική ανορθόδοξία» χαρακτηρίζεται και από τον Σπ. Μούζουλα, Τα αμοιβαία κεφάλαια ακίνητης περιουσίας - Οι εταιρίες επενδύσεων σε ακίνητη περιουσία ΕπισκΕΔ 2000 σελ. 354.

56. «Αναγκαίο κακό» κατά τον Αχ. Κουτσογράδη, π. σελ. 297. Πρβλ. επίσης Σπ. Μούζουλα, π.

57. Είναι αυτονόητο ότι παράλληλα ο ναός υπό άλλη έννοια, ως ακίνητο, είναι βεβαίως και αντικείμενο του δικαίου ανήκοντας κατά κυριότητα στη θρησκευτική κοινότητα που τον ανήγειρε ή τον απέκτησε με άλλο τρόπο.

58. Βλ. Κ. Μπέη, σχόλιο στην ΑΠ 360/1994, ΔΙΚΗ 26 σελ. 289 επ. Επίσης τον ίδιο, σημ. στην ΑΠ 1676/1998, ΔΙΚΗ 30 σελ. 853 και Κ. Μπέη [Καλαβρό - Σταματόπουλο], Δικονομία Ιδιωτικών Διαφορών 1999 σελ. 298-299.

νομικό πρόσωπο⁵⁹.

γ. Πέραν και ανεξάρτητα από τη νομική φύση του ιερού ναού, η προβληματική της αναγνώρισης ή μη ικανότητας δικαίου σε μη πρόσωπο εκτείνεται και στη θρησκευτική κοινότητα (ως ένωση προσώπων δίχως νομική προσωπικότητα), που ανήγειρε το ναό ή τον απέκτησε με άλλο τρόπο.

Στο παράδειγμα της Καθολικής Εκκλησίας της Παναγιάς Χανίων, που απασχόλησε τη νομολογία και τη θεωρία, είτε θεωρηθεί ως «εκκλησία» ο ομώνυμος ιερός ναός είτε το πλήρωμα των πιστών, δηλαδή η τοπική θρησκευτική κοινότητα, το ζήτημα υπό το πρίσμα που εξετάζεται εδώ δεν διαφέρει.

δ. Η νομολογία⁶⁰ εν τούτοις, άστοχα, αρνήθηκε σ' αυτή την Εκκλησία τη δικαστική προστασία των δικαιωμάτων⁶¹ που πάντως, καθώς σημειώθηκε, το ουσιαστικό δίκαιο απονέμει στους ιερούς ναούς. Και θεμελίωσε την άρνησή της στη σκέψη ότι σε περιπτώσεις όπως η Εκκλησία της Παναγιάς Χανίων, που στερείται νομικής προσωπικότητας, δεν αποκτάται ικανότητα διαδίκου με το εδ. α' του άρθρου 62 ΚΠολΔ ούτε, αντίστοιχα στο ουσιαστικό δίκαιο, ικανότητα δικαίου.

ε. Η παραδοχή αυτή δικαιολογημένα επικρίθηκε από τη θεωρία, με καυστικό μάλιστα σχολιασμό⁶², το δε ζήτημα έφτασε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων⁶³ και στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁶⁴, το οποίο αντιμετώπισε την τοπική Εκκλησία ως νομικό πρόσωπο *sui generis*, παρά τη μη τήρηση της διαδικασίας και της δημοσιότητας που προβλέπεται από το ελληνικό δίκαιο για τη σύσταση - ίδρυση νομικού προσώπου.

στ. Πρακτικά εξ ίσου λυσιτελής θα ήταν ωστόσο όχι η ερμηνευτική αναγωγή της Εκκλησίας αυτής σε νομικό πρόσωπο⁶⁵ (ούτε *sui generis*), αλλά η δογματικά ορθότερη παραδοχή (περιορισμένης)⁶⁶ ικανότητας δικαίου⁶⁷ παρά την έλλειψη νομικής προσωπικότητας, που δεν θα παρέκαμπε τη νομοθετική επιλογή για κλειστό αριθμό τύπων (μορφών) νομικών προσώπων και για ανάγκη τηρήσεως συγκεκριμένης διαδικασίας και δημοσιότητας προς σύσταση αυτών.

59. Λόγου χάρι, με τη μορφή του ιδρύματος.

60. ΑΠ 360/1994 ΔΙΚΗ 26 σελ. 282 επ.

61. Για είσπραξη μισθώματος από ιδιόκτητα ακίνητα και για προστασία της κυριότητας από προσβολές τρίτων (κατεδάφιση μάντρας στον περίβολο του ναού από γείτονες).

62. Βλ. Κ. Μπέη, π. στη σημ. 57. Πρβλ. και Ι. Κονιδάρη, σχόλιο στην ΑΠ 360/94 ΝοΒ 44 (1996) σελ. 209-210.

63. Επί της προσφυγής 25528/94, ΔΙΚΗ 29 (1997) σελ. 560 επ.

64. Απόφαση της 16.12.1997, ΔΙΚΗ 29 (1997) σελ. 567 επ.

65. Σχετικώς βλ. και τις δογματικές επιφυλάξεις Κ. Μπέη π. στη σημ. 15.

66. Στο μέτρο και για το σκοπό που το ουσιαστικό δίκαιο απονέμει στο συγκεκριμένο μόρφωμα δικαιώματα και του επιβάλλει υποχρεώσεις.

67. Έτσι Κ. Μπέης [Καλαβρός - Σταματόπουλος], Δικονομία Ιδιωτικών Διαφορών 1999 σελ. 299 και ο ίδιος, π. στη σημ. 7. Επίσης Κ. Παναγόπουλος, Εισαγωγή στο δίκαιο και στο αστικό δίκαιο 1999 σελ 78 παρ. Β 13.

V. Η επιχείρηση

α. Η επιχείρηση συνιστά κεντρική έννοια του εμπορικού δικαίου⁶⁸, η σημασία της όμως είναι μεγάλη και σε άλλους κλάδους, όπως το εργατικό, το φορολογικό και, βεβαίως, το αστικό δίκαιο, όπου στο πλαίσιο διακρίσεων αναφορικά με τα περιουσιακά σύνολα γίνεται από τους συγγραφείς λόγος και για την «επιχείρηση»⁶⁹ ως διακριτή νομική οντότητα.

Εν τούτοις η έννοια αυτή παραμένει με όχι σαφώς περιγεγραμμένο περιεχόμενο, πράγμα που έχει πολλαπλή εξήγηση: Ο όρος προέρχεται από τις οικονομικές επιστήμες και αποβαίνει δυσχερής η απόδοση σ' αυτόν ενός νοήματος κοινού που να καλύπτει ικανοποιητικά τη γενικευμένη πολυκλαδική⁷⁰ χρήση του στα νομοθετικά κείμενα. Εξάλλου, υπάρχει διχογνωμία για τη νομική φύση⁷¹ της επιχείρησης και, ιδίως, για το ζήτημα –που κυρίως ενδιαφέρει εδώ– αν η επιχείρηση νοείται (μόνο) ως αντικείμενο του δικαίου ή (υπό διαφορετική έννοια) και ως υποκείμενο αυτού⁷².

β. Με προσανατολισμό στην επιχείρηση ως αντικείμενο του δικαίου ορίζεται⁷³ αυτή ως το σύνολο παραγωγικών μέσων για την επιδίωξη οικονομικού σκοπού, το οποίο απαρτίζεται από στοιχεία όπως ιδίως εργασιακές σχέσεις, δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας, εμπράγματα ή ενοχικά δικαιώματα, φήμη, οργάνωση, τεχνογνωσία και άλλες οικονομικές σχέσεις και πραγματικές καταστάσεις.

γ. Υποστηρίζεται ωστόσο και η άποψη⁷⁴ ότι η νομοθεσία μας εμπλουτίζεται

68. Αντί πολλών βλ. *Ε. Περράκη*, Γενικό μέρος του εμπορικού δικαίου 1999 παρ. 64 επ.

69. Ενδεικτικά *Φ. Δωρής*, Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο β' 1991 σελ. 57. *Απ. Γεωργιάδης*, Γενικές Αρχές 3η έκδ. 2002 παρ. 19 αρ. 28-29 σελ. 230.

70. Πέρα από τη συχνότατη χρήση του όρου στο εμπορικό, στο εργατικό και στο φορολογικό δίκαιο, διατάξεις για την επιχείρηση απαντώνται επίσης στον αστικό κώδικα (ΑΚ 332, 334, 479, 959, 969, 1623, 1624), στον κώδικα πολιτικής δικονομίας (ΚΠολΔ 483, 1001 Α, 1034) και αλλού. Η σύνθεση ορισμού της επιχείρησης ακριβούς και ενιαίου που να ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις της πληθωρικής εμφανίσεώς της στη νομοθεσία είναι συνεπώς μάλλον ανέφικτη. (*Ε. Περράκης*, Γενικό μέρος του εμπορικού δικαίου 1999 παρ.65 αρ. 8 σελ. 369).

71. Για τις σχετικές υποστηριζόμενες απόψεις βλ. *Χριστακάκου - Φωτιάδη*, Η επικαρπία σε επιχείρηση 1994 σελ. 45 επ.

72. Παρουσίαση του σχετικού προβληματισμού, *Ε. Περράκης*, Γενικό μέρος του εμπορικού δικαίου 1999 παρ.66 σελ. 370 επ.

73. Πρβλ. *ΣχΕμπΚ* άρθρα 3 παρ. 1 εδ. β' & 9. Στο σχέδιο του κώδικα δεν δίδεται μεν ευθέως ορισμός της επιχείρησης, η έννοια αυτή συνάγεται εν τούτοις έμμεσα από τις ανωτέρω διατάξεις του. Βλ. επίσης τις παραπομπές παραπάνω στη σημ. 69.

74. *Γ. Τριανταφυλλάκης*, Το συμφέρον της επιχείρησης ως κανόνας συμπεριφοράς των οργάνων της ΑΕ 1998 σελ. 26 επ. και 198 επ. [Προς την κατεύθυνση αυτή, εν σπέρματι, νωρίτερα *Ι. Σχινάς*, (Εννομη προστασία ΑΕ σε ειδική εκκαθάριση εν λειτουργία κατά το άρθρο 46α ν. 1892/20 και των μετόχων της έναντι του εκκαθαριστή. Εισήγηση στο 6ο πανελλήνιο συνέδριο εμπορικόλογων), που επισημαίνει ότι η επιχείρηση δεν έχει μεν αναγνωριστεί ακόμη ως υποκείμενο δικαίου, φαίνεται όμως να αποδίδει σ' αυτήν ο νομοθέτης αυτοτελή προσωπικότητα, διαφορετική απ' αυτήν της εταιρίας]. Σύμ-

συνεχώς με διατάξεις στις οποίες αναγνωρίζεται στην επιχείρηση αυτοτέλεια τέτοια που την καθιστά νομική οντότητα διαφορετική από τα πρόσωπα που συνδέονται μ' αυτήν, με αποτέλεσμα να ανάγεται αυτή σε (ίδιο) υποκείμενο δικαίου, υπέχον δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Ειδικότερα⁷⁵, η φορολογική νομοθεσία αναφέρεται σταθερά στην επιχείρηση την ίδια και όχι σε κάποιο πρόσωπο - φορέα της. Η δε λογιστική αυτοτέλεια που απολαύει η επιχείρηση ακόμη και όταν δεν είναι οργανωμένη σε νομικό πρόσωπο, αποκτά νομική υπόσταση⁷⁶ που εξωτερικεύεται σε πλείστες διατάξεις της φορολογικής νομοθεσίας. Εξάλλου στο δίκαιο του ανταγωνισμού, όπου γίνεται λόγος μόνο για επιχειρήσεις (όχι για εταιρικούς τύπους οποιασδήποτε μορφής) δείχνει ο νομοθέτης να απευθύνεται σ' αυτές ως υποκείμενα δικαίου που ασκούν ορισμένη οικονομική δραστηριότητα. Ομοίως στο δίκαιο των συνδεδεμένων επιχειρήσεων ο λόγος είναι μόνο για επιχειρήσεις: αυτές με σχέση μητρικής προς θυγατρική, αυτές των οποίων την πλειοψηφία κεφαλαίου ή ψήφων κατέχει μια άλλη επιχείρηση, αυτές που ασκούν δεσπόζουσα επιρροή σε άλλες κλπ. Η αναφορά του νομοθέτη στις επιχειρήσεις με αυτή την έννοια⁷⁷ «μόνον υποκείμενα δικαίου μπορεί να υπονοεί, αδιάφορα μάλιστα προς τη νομική τους μορφή. Η επιχείρηση αναγνωρίζεται έτσι ως αυτοτελής νομική οντότητα, που διαθέτει κάποια ικανότητα να έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις»⁷⁸.

δ. Η κρατούσα γνώμη⁷⁹ αρνείται σε κάθε περίπτωση το χαρακτηρισμό της επιχείρησης ως υποκείμενο του δικαίου. Το σκεπτικό όμως στο οποίο θεμελιώνεται η άρνηση αυτή υποδηλώνει ότι οι αντιρρήσεις μάλλον δεν εστιάζονται τόσο στο αν θα θεωρηθεί η επιχείρηση ως υποκείμενο του δικαίου⁸⁰, όσο στην εξ αυτού του λό-

φονος για την αναγνώριση ικανότητας δικαίου στην επιχείρηση και Κ. Παναγόπουλος, Εισαγωγή στο δίκαιο και στο αστικό δίκαιο 1999 σελ. 78 Β 13.

75. Για όσα ακολουθούν βλ. Γ. Τριανταφυλλάκη, π. σελ. 198-199.

76. Ο Απ. Γεωργιάδης (Ειδικό ενοχικό δίκαιο ΙΙ 2007 σελ. 859 παρ. 36 αρ. 30) χαρακτηριστικά (αναφερόμενος στην κοινοπραξία) κάνει λόγο για «φορολογική προσωπικότητα».

77. Παρατίθενται ενδεικτικές, αλλά χαρακτηριστικές, αναφορές στη διατύπωση ορισμένων νομοθετικών διατάξεων: «συμφωνία μεταξύ επιχειρήσεων» (ν. 703/77 άρθρο 1), «διακρίνει τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες μιας επιχείρησης από εκείνα άλλης επιχείρησης» (ν. 2239/94 άρθρο 1), «επιχειρήσεις ... ελληνικές ή ξένες ... υποχρεούνται να προσλαμβάνουν προστατευόμενα πρόσωπα» (ν. 2643/98 άρθρο 2), «αίτηση της επιχείρησης» (ν. 1386/83 άρθρο 6.1), «χρέη της επιχείρησης» (ΣχΕμπΚ άρθρο 20).

78. Γ. Τριανταφυλλάκης, π. Πρβλ. επίσης Β. Αντωνόπουλο, Βιομηχανική ιδιοκτησία 1993 σελ. 110. Baur, Η σημασία της έννοιας της επιχείρησης στο γερμανικό δίκαιο, ΕλΔ 1985 σελ. 371 και 379 και Κ. Παμπούκη, ΕΕΕυρΔ 1998 σελ. 707, που ειδικά στο δίκαιο των συνδεδεμένων επιχειρήσεων και του ανταγωνισμού θεωρούν ότι η επιχείρηση αντιμετωπίζεται ως υποκείμενο του δικαίου.

79. Βλ. Λιακόπουλο, Βιομηχανική ιδιοκτησία ΙΙ 1995 σελ. 289. Ε. Περράκη, Γενικό μέρος του εμπορικού δικαίου 1999 παρ. 66 σελ. 370 επ. και τις εκεί παραπομπές.

80. Αξιοσημείωτο είναι, λόγου χάρι, ότι ο Ε. Περράκης (π. σελ. 372) αντικρούοντας τη θεώρηση της επιχείρησης ως υποκείμενου του δικαίου, αποδέχεται εν τούτοις ότι «αυτοτελείς επιχειρήσεις όπως το πλοίο ή το αεροσκάφος έχουν όνομα και δημιουργούν χρέη» και ότι «σε περίπτωση μεταβίβα-

γου τυχόν εξομοίωσή της με νομικό πρόσωπο⁸¹.

ε. Αν έτσι έχει το πράγμα, η βασική θέση που υποστηρίζεται εδώ⁸² περί διαφοροποίησης των εννοιών «νομική προσωπικότητα» και «υποκείμενο δικαίου» στις εξαιρετικές περιπτώσεις των εξεταζόμενων μορφωμάτων, συμπεριλαμβανομένης της επιχειρήσεως, ίσως μπορούσε να συμβάλλει στην άμβλυνση της αναφερόμενης διχογνωμίας.

στ. Καταλήγοντας, ορθότερο φαίνεται να δεχθούμε εν τέλει ότι η επιχείρηση δεν είναι μονοσήμαντη έννοια⁸³. Από το ένα μέρος ηχεί πειστική και αξίζει επιδοκιμασίας η επιχειρούμενη αναγωγή της, υπό μίαν έννοια, σε υποκείμενο του δικαίου (όχι πάντως και σε νομικό πρόσωπο). Από το άλλο μέρος η επιχείρηση, υπό διαφορετική έννοια (την παραδοσιακή), βεβαίως αντιμετωπίζεται από το δίκαιο (και) ως αντικείμενο αυτού⁸⁴.

VI. Κατακλείδα

Η σύγχρονη νομική σκέψη, απαλλαγμένη πλέον από τις εννοιοκρατικές αγκυλώσεις και τη δογματική ακαμψία άλλων εποχών, δεν οφείλει να αντιμετωπίζει τις παραδοσιακές έννοιες και «ορισμούς», ακόμη και όσους έδειχναν ακλόνητοι, ως προκρούστεια κλίνη, αλλά αντιθέτως πρέπει να επανεξετάζει διαρκώς τις παραδο-

σης της επιχείρησης προστατεύονται οι εργαζόμενοι με την έννοια ότι οι σχέσεις εργασίας συνεχίζονται με το νέο φορέα». Με πρόδηλη επίγνωση ότι αυτές οι παραδοχές θα εύρισκαν την εξήγησή τους με την αναγωγή της επιχείρησης σε υποκείμενο του δικαίου (την οποία όμως αρνείται), επιζητεί διέξοδο χαρακτηρίζοντας ως ρυθμίσεις «αντισταθμιστικές» (της ελλείψεως ικανότητας δικαίου), όλες εκείνες που δημιουργούν «φανόμενο» υποκειμένου του δικαίου, δίχως (κατ' αυτόν) να το εισάγουν.

81. Χαρακτηριστικά ο *Ε. Περράκης*, «λαμβάνοντας υπόψη ότι η επιχείρηση δεν είναι υποκείμενο του δικαίου», στο παράδειγμα της «μεταβίβασης» των εργασιακών σχέσεων (βλ. προηγούμενη σημ.), διατείνεται ότι αυτή «θα ήταν αυτονόητη αν η επιχείρηση είχε νομική προσωπικότητα». Εδώ η ταύτιση των όρων προσωπικότητα και υποκείμενο δικαίου στην αντίληψη του ανωτέρω συγγραφέα είναι ανάγλυφη. Η προσφυγή του στο εύρημα των «αντισταθμιστικών ρυθμίσεων» (βλ. προηγούμενη σημ.) δείχνει υπό το πρίσμα αυτό αναπόφευκτη. Διέξοδο δογματικά και πρακτικά προσφέρει η εδώ, στην εισαγωγή (Ιγ), προτεινόμενη απαγκίστρωση από την παραδοσιακή ταύτιση των εννοιών πρόσωπο και υποκείμενο δικαίου.

82. Βλ. ήδη στην εισαγωγή, ανωτέρω Ιγ.

83. Πρβλ. από άλλη οπτική γωνία και *Δελούκα*, Η εμπορική επιχείρησης και η προστασία αυτής (Βιομηχανική Ιδιοκτησία) τ. Α' 2η έκδ. 1980 σελ. 1-2 επ., όπου διακρίνει την επιχείρηση με «στατική» έννοια από αυτήν με «δυναμική» έννοια. Επίσης *Κ. Παμπούκη*, Επιχείρηση και όμιλος επιχειρήσεων ΕΕΕυρΔ 4 (1998) σελ. 706-707, που υποστηρίζει ότι η λέξη επιχείρηση «λαμβάνεται στο δίκαιό μας με τρεις έννοιες», ως υποκείμενο αυτού, ως αντικείμενό του και ως «οικονομική δραστηριότητα».

84. Σε ρυθμίσεις μάλιστα όπως ο ν. 703/77, όπου κυρίως αναδεικνύεται ή άλλη όψη της επιχείρησης, ως υποκείμενό του δικαίου, εντοπίζονται και διατάξεις που αναφέρονται σ' αυτήν σαφέστατα ως αντικείμενό του. Χαρακτηριστικά, στο άρθρο 4 παρ. 2 του ως άνω νόμου γίνεται λόγος για απόκτηση του ελέγχου «του συνόλου ή τμήματος μιας ή περισσότερων άλλων επιχειρήσεων».

χές της και να τις αναθεωρεί εκεί που επιβάλλεται από τις εξελίξεις, (ανα)προσαρμόζοντας τους ορισμούς στις αναφαινόμενες ανάγκες και όχι υποτάσσοντας τα (νέα) φαινόμενα στους (παλιούς) ορισμούς. Στο πνεύμα αυτό, η αντιμετώπιση της προβληματικής του παρόντος πονήματος κινήθηκε προς την κατεύθυνση που υποδείχθηκε με «Δωρική» λιτότητα: «Το εκάστοτε περιεχόμενο και οι συνέπειες της περιορισμένης αναγνώρισης ικανότητας δικαίου, παρά την έλλειψη νομικής προσωπικότητας, είναι ζήτημα ερμηνείας των ειδικών για κάθε περίπτωση διατάξεων»⁸⁵. Την ανάλογη πορεία που έδειξε αρχικά να ακολουθεί το ανώτατο δικαστήριο με την παραπεμπτική απόφαση του Γ' Τμήματος (ΑΠ 1603/06) ανέκοψε, ατυχώς, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου (25/2008) επιστρέφοντας στην προ δεκαπενταετίας νομολογιακή παραδοχή⁸⁶ ότι, στερούμενες νομικής προσωπικότητας, δεν έχουν την ικανότητα να παρίστανται σε δικαστήριο ως διάδικοι οι οντότητες, όπως η θρησκευτική κοινότητα της Καθολικής Παναγιάς Χανίων (τότε) ή το Ταμείο επικουρικής ασφαλίσεως (τώρα), που δρουν νομικά επί δεκαετίες αυτόνομα και με αυτοτέλεια. Η διαλεκτική στάση της θεωρίας⁸⁷ προς εκείνη τη νομολογία, έχει τη θέση της πολύ περισσότερο και σε τούτη, που αφήνοντας κατ' ουσίαν «σε νομικό κενό»⁸⁸ την περιουσία και την υπόσταση τέτοιων μορφωμάτων, μάλλον τους δείχνει (πάλι) το δρόμο προς διεθνή και ευρωπαϊκά όργανα⁸⁹.

85. Φ. Δωρής, ΝοΒ 47 σελ. 229.

86. ΑΠ 360/1994 ΝοΒ 44 (1996) σελ. 207 επ. = ΔΙΚΗ 26 σελ. 287.

87. Βλ. την κριτική των Ι. Κονιδάρη, ΝοΒ 44 σελ. 209-210 και Κ. Μπέη, ΔΙΚΗ 26 σελ. 289 επ.

88. Γ. Κτιστάκης, Παρατηρήσεις στην απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (16.12.97, Καθολική Εκκλησία των Χανίων κατά Ελλάδος) ΔΙΚΗ 29 σελ. 559.

89. Πρβλ. την απόφαση του ΕΔΔΑ (προηγ. σημ.) ΔΙΚΗ 29 σελ. 567 επ. και την απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (επί της προσφυγής 25528/94 της Καθολ. Εκκλ. Χανίων) ΔΙΚΗ 29 σελ. 560.